

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ПОЛІТИЧНА ЦІННІСТЬ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

© Палас Н., 2013

Розглядається поняття демократії як політичної цінності, її ознаки, рівні. Окреслюється їх специфіка в Україні. Аналізується становлення демократії у контексті політико-владних відносин. Визначаються шляхи та періоди розвитку стабільної консолідованої демократії в українському суспільстві.

Ключові слова: політичні цінності, процес демократизації, консолідована стабільна модель демократії, демократичний перехід, теорія трансформації.

DEMOCRACY AS A POLITICAL VALUE AND ITS DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN SOCIETY

© Palas N., 2013

The paper deals with the notion of democracy as a political value, its characteristics and its levels, by taking into account Ukrainian specifics of this notion. There is also an analysis of democracy in the context of political power relations, as well as an overview of the ways and periods of a stable consolidated democracy in Ukrainian society.

Key words: political values, the process of democratization, the consolidated model of stable democracy, democratic transition, the theory of transformation.

«Демократія – це поняття, яке не піддається визначенню; не є системою влади, яка повністю втілює усі демократичні ідеали, а лише системою, яка достатньою мірою до них наближається».

А. Лійпхард

Незважаючи на те, що у різні періоди політичної історії демократія розумілася по-різному, незаперечним залишається той факт, що вона як політична, так і правова цінність, стала невід'ємним елементом свідомості людства, проте воно так і не змогло сформувати ідеальну демократію для усіх і для кожного. Специфіка взаємовідносин людини як цілісної особистості з державою, за обмежень із боку другої сторони, проявляється у процесі пошуку справедливості закону, що можливо за врахування нерівностей природних здібностей і заслуг. Демократія, незалежно від того, чи вона формальна, чи не формальна, в жодній державі не може бути цілком досягнута. Це формулює своєрідну закономірність, оскільки до демократії потрібно постійно прагнути, «будити свою волю, виражати погляди, виявляти політичну активність, тобто ставати зрілішим для демократичної діяльності» [1, с. 78].

Проблема становлення консолідованої демократії в українському суспільстві надзвичайно актуальна, і ми спробуємо узагальнити попередні напрацювання і визначити оптимальні шляхи її становлення в нашій державі. При цьому варто обґрунтувати основні цінності демократії як суспільно-політичного явища. По-перше, цінність демократії розкривається через її соціальне призначення, а саме – служіння користі особи, суспільства та держави. Ця демократія прагне встановити відповідність між формально проголошеними і реально діючими принципами свободи, рівності, справедливості, а також їх ідеологічне реальне втілення в особисте, суспільне, державне життя. Отже, це дає нам підстави розглядати існування демократії на трьох рівнях – особистому, суспільному і державному. Глобалізація намагається відокремити лише її суспільний вимір, абсолютно забуваючи, що якщо демократія як цінність, згідно А. Лійпхардом, не пройшла найголов-

нішого – особистісного рівня, то можна взагалі не говорити про те, що «це консолідована демократія із власними традиціями та культурою» [5, с. 112].

Мета дослідження – охарактеризувати поняття демократії як політичної цінності, проаналізувати шляхи становлення її в українському суспільстві.

Об’єкт дослідження – демократія як політична цінність та шляхи становлення її в українському суспільстві.

Предмет дослідження – ціннісна модель демократії у контексті політико-владних відносин в Україні.

Кількість науковців, що займаються цією проблемою, доволі велика, важко визначити, скільки наукової новизни вводять дослідники у науково-політичний обіг в процесі написання праць, присвячених демократичній проблематиці. Основними зарубіжними дослідниками є: Р. Даль, Л. Даймонд і М. Платнер, Е. Мак-Грю, А. Лійпхард, Т. Кузьо та багато інших. До фундаторів української демократичної бібліотеки належать: Г. Світа, А. Колодій, С. Давимука, Ю. Кужелюк, В. Марченко, О. Кіндратець та В. Полохало. Їхні дослідження становлять величезне надбання передачі досвіду зарубіжних дослідників на українські терени. Автори висвітлюють окремі аспекти проблематики із власних, оригінальних точок зору та аспектів. Однак є потреба у комплексному дослідженні демократії як політичної цінності та особливостей її становлення в Україні.

Розглядаючи ціннісну теорію демократії, українська дослідниця А. Колодій стверджує, що на державному рівні демократія прагне поєднати державні та суспільні засади у систему демократії як форми держави. Ця форма держави має створювати атмосферу гармонії інтересів особи та держави, консенсусу і компромісу між усіма суб’єктами політики. Суспільство має усвідомити переваги соціального партнерства і солідарності.

На думку професора політології Г. Світи, цінність демократії формулюється в усіх її елементах, принципах, формах та інститутах. Інструментальна цінність демократії визначається через її функціональне призначення – «служити інструментом у руках людини для вирішення суспільних і державних справ» [1, с. 91]. Ми думаємо, що це можна висвітлити і в такому ракурсі: демократія як інструмент має брати участь у формуванні органів держави та органів місцевого самоврядування, прагнучи стати таким засобом, за допомогою якого особа реалізовує своє невід’ємне право бути єдиним джерелом влади. На міжособистісному рівні це виражається у праві самоорганізовуватися в політичні партії, профспілки та рухи, а держава, що уособлює демократію, має захищати суспільство та здійснювати контроль за діяльністю обраних органів влади та інших суб’єктів політичної системи суспільства.

Ми визнаємо, що встановлення демократії неможливе без розуміння її на особистісному рівні. У цьому аспекті вона виступає як особиста цінність, що розкривається через визнання прав особистості, їх формального закріплення у нормативно-правових актах. Реальне забезпечення цих прав здійснюється за допомогою створення соціально-матеріальних, політичних, духовно-культурних і спеціальних юридичних гарантій, бо демократія – «не засіб для досягнення особистих цілей за рахунок приниження прав, свобод і законних інтересів іншої особи або будь-якого іншого суб’єкта демократії» [5, с. 111].

Щоб демократія вкорінилася у суспільство як нова діюча система влади, важливо не тільки зрозуміти сутність її основних принципів, а й дотримуватись їх самостійно, без всесильної влади і з повнотою відповідальності за неї. Україна належить до держав, що не надто відзначаються демократичною традицією. Протягом періоду радянського тоталітаризму ми не розвивали елементи особистих свобод, фактично не мали правової держави, демократичної свідомості суспільства. Отримавши незалежність, пріоритетні принципи побудови демократичної держави мають не прискорюватися штучними засобами процесу демократизації суспільного життя, але не варто його гальмувати – усе має відбутися природно. Як стверджує дослідник глобальної демократії Е. Мак-Грю: «...демократія має визрівати на національному ґрунті поступово і послідовно, її межі повинні бути зумовлені логікою розвитку посткомуністичного суспільства, його трансформацією» [6, с. 47].

Серед вітчизняних дослідників демократії триває полеміка щодо трансформації українського суспільства у демократичне. Враховуючи істотно відмінні умови від Заходу, постає цілком логічне питання: чи може демократія розвинути на цій історично безпрецедентній і не дуже сприятливій основі? Питання залишається спірним, але не слід забувати, що демократія потрібна передусім українському народу для побудови власної соборної, незалежної держави. Успішність такого процесу більшою мірою залежить тільки від самої країни.

Підґрунтям формування демократичного суспільства в Україні є: розширення економічної свободи; радикальна зміна інститутів суспільства, усієї системи цінностей і психології людей, що успадкували наслідки тоталітарної системи; підвищення рівня політичної відповідальності та політичної культури громадян; встановлення ефективного контролю суспільства над політикою еліти; подолання економічних проблем. Передумови формування демократичного суспільства цілком обґрунтовані.

Більшість українських дослідників поняття «демократизація», зокрема такі, як С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужелюк та В. Марченко, вважають, що для формування сучасного демократичного режиму необхідною умовою виступає трансформація свідомості та політичної культури політичних суб'єктів. Вони схильні до думки, що сам динамізм демократичного процесу залежить від рівня політичної активності громадян, від економічної, соціальної та політичної стабільності суспільства, від співвідношення політичних сил та від розвитку національної ідеї і правосвідомості. Тоді, чому ми не в змозі створити демократичну державу консолідованого зразка? На нашу думку, відповідь на питання цілком проста – рівень політичної активності громадян вкрай низький, немає економічної, соціальної та політичної стабільності суспільства. Політичні партії, громадські організації та ініціативи – усі демократичні, але потрібно оцінювати рівень їх демократичності: по-перше, за декларування принципів демократії, по-друге, за результати діяльності цих суб'єктів демократії, по-третє, на основі виконаної роботи у плані державного будівництва.

Громадсько-політична думка сформувала чіткі засади демократичної політики: сучасна плюралістична модель демократії є системою представницького правління, за якою народні представники обираються народом і є відповідальними перед ними. Демократична політика народних обранців визначається чіткими засадами, а саме – оптимальним поєднанням особистого і загально-людського, універсального та національного. Демократизм у поєднанні з моральністю спрямовує здійснення політики на основі громадянськості, патріотизму.

Політична еліта України при виборі методів політичного аналізу системи під час вироблення та реалізації політики має враховувати історичні умови розвитку соціуму, геополітичне становище і географічне розташування держави. Величезну роль відіграє рівень підтримки населенням влади, спрямованість національної ментальності, рівень розвитку політичної та правової свідомості. Можна виділити етнонаціональний, демографічний чинники суспільного розвитку, відповідність між політичними ідеалами і завданнями історичних традицій, політичними цінностями суспільства, принципами гуманізму, соціальної справедливості. На нашу думку, не можна також не зважати на реальну міжнародну ситуацію, ставлення до держави світової громадськості.

Після проголошення незалежності українське суспільство, що стало на шлях демократичних перетворень, «було охоплене демократичною ейфорією – вірою в абсолютну силу демократії, її безмежні можливості та миттєві результати» [2, с. 36]. Але на практиці все виявилось значно складнішим. Україна так і залишилася демократичним суспільством перехідного періоду, в якому де-юре – демократія, а де-факто – псевдodemократія. Ми думаємо, що, по-перше, треба визначити ознаки оптимальної моделі демократії для України, перспективи її розвитку, шляхи їх практичного втілення.

Враховуючи те, що головним критерієм відповідності є належність суспільства до числа гомогенних чи гетерогенних, – адекватна модель демократії передбачає з'ясування характеру сучасного українського суспільства. Отже, на території країни проживають представники понад 120 національностей, тому, логічно, що ми є плюралістичним гетерогенним суспільством. Аналогічний висновок можна зробити і на підставі аналізу населення за мовною ознакою, бо лише 60 % громадян України вільно володіють українською мовою. Релігійна ознака не є винятком – 60 релігійних напрямків. За А. Лійпхардом, оптимальною для нас є консенсусна модель демократії. Зрозуміло, що

ця модель, як і будь-яка інша, у чистому вигляді зустрічається рідко і навряд чи можна сподіватися, що Україна найближчим часом доповнить цей перелік.

Політолог і громадський діяч В. Полохало започаткував дискусію щодо демократичної спрямованості перехідного періоду в Україні, називаючи його неототалітарним політичним режимом. Дослідник визначив ознаки посткомуністичного неототалітаризму, що були характерними для більшості пострадянських країн, а саме: відчуження більшості суспільства від влади за одночасної залежності від неї; однобічне підкорення громадян правилам, нормам і безконтрольне здійснення державою своїх повноважень; відсутність реальних гарантій декларованих прав людини, своєрідна безпорадність людини перед чиновником; тіньові присвоєння, розподіл загальнонародної власності, панування клієнтилістських зв'язків; поєднання корумпованої політичної влади, тіньової економіки та кримінального світу; домінування ролі номенклатурно-корпоративних кланів, симбіоз олігархії з авторитаризмом; утилітарне використання олігархами демократичних норм і процедур [4, с. 57]. Ми схильні до думки, що він здійснюється легітимно, з використанням демократичних технологій, у порівняно м'яких формах через стійку залежність між політичними суб'єктами.

Якщо В. Полохало заперечував доцільність використання західних теорій суспільної трансформації, то А. Колодій, використовуючи модель переходу, розроблену американськими політологами, запропонувала п'ять сценаріїв подій в Україні. Тільки перший з них передбачав поступальний розвиток демократії, а усі інші передбачали встановлення авторитарного правління. Вона використала концепцію Г. О'Доннела та Ф. Шміттєра, зробивши висновок, що Україна належить до перехідних суспільств із неконсолідованою, неповною демократією, в якій старий політичний режим зруйновано, а новий ще не можна вважати стабільним.

Дещо інший підхід до визначення демократичного політичного режиму використав канадський політолог Т. Кузьо. Він заперечує транзитологічну тезу про Україну як «делегативну демократію», яка є неповноцінною демократією, за якої населення залишається пасивним в період між виборами. Ми вважаємо, що така концепція може бути використана для півдня і сходу країни, де населення виявляло політичну активність переважно в період виборчих кампаній. Натомість дослідник пропонує визначати Україну як «гібридну державу» із змагальним авторитарним режимом [4, с. 58]. Для гібридної держави характерним є поєднання залишків старої радянської системи з новими економічними та політичними інститутами. Політичний процес відзначається застоєм, корупцією і домінуванням еліт, які приносять мало користі, маючи мінімальну підтримку населення. Головними ознаками таких держав американський транзитолог Т. Карозерс називає: інтереси громадян не враховуються або ігноруються; низький рівень політичної участі; порушення правових норм; низька легітимність виборів; мінімальний рівень довіри до державних інститутів; недосконале функціонування державного апарату [3, с. 302], і зараховує до їх переліку такі країни, як Росія, Болгарія, Албанія і Молдова.

Ці ознаки Т. Кузьо уточнює і доповнює, аналізуючи президенство Л. Кучми. Політична культура характеризується монопольним контролем провладної партії, намаганням кооптувати недержавні інституції до корпоративної співпраці, нетерпінням до опозиції (включаючи радянські методи боротьби СБУ з опозицією), недотриманням правових норм, ставленням до ЗМІ.

Ми схильні зробити висновок, що стан нестабільної рівноваги президенства Л. Кучми після перемоги на виборах В. Ющенка змінився в бік демократичної консолідації. Однак, з огляду на процеси, що відбуваються між президентськими і парламентськими виборами, це очікування здається надто передчасним. Підтверджуючим свідченням є показники стану свободи і демократії в Україні, проведені «Freedom House». Сучасні дослідники перехідних суспільств С. Хантінгтон, Т. Скокпол, Е. Трінбергер і Дж. Голдстоун стверджують, що шкала демократизації поповзе вверх, якщо відбудеться глибока, фундаментальна зміна існуючого ладу і соціальної структури суспільства, а також радикальна зміна інститутів політичної системи. А це можливо лише за допомогою революції.

Революція, як правило, є переважно тривалим процесом або макроподією, що активізує усі суспільні верстви. Визнати події кінця 2004 р. революцією надто проблематично, отже, їх можна

охарактеризувати як події з ознаками революційності: політична криза, триваючи від оголошення результатів другого туру до рішення Верховного суду про визнання результатів другого туру президентських виборів недійсними та призначення переголосування. Відбулася політична мобілізація значної кількості громадян, влада протистояла опозиції, і навпаки, суспільство політично поляризувалося. Звертаючись до транзитології, виділимо кілька типів політичної трансформації: реформа, революція, переворот і перехід. На нашу думку, в Україні відбулася ненасильницька зміна правлячої еліти за масової участі населення у політичному страйку в період президентської виборчої кампанії. Події «Помаранчевої революції» коректніше пояснювати через категорію переходу.

Початком переходу називають лібералізацію старого режиму кінця 80-х років XX ст. Проголошення суверенітету України дало початок другому етапу переходу. Поміркований етап переходу передбачає перемогу опозиції на виборах, яка веде переговори зі старою елітою про шляхи і методи здійснення реформ, що є доволі тривалим процесом. Збереження позицій старої еліти веде до відхилень та зупинки процесу демократизації. Варто відзначити, що із зміною частини правлячої еліти політичний режим виявляє значний імунітет до змін.

Автор статті «Глобалізація в українському політичному дискурсі» В. Степаненко стверджує, що наша держава є чи не єдиним прикладом взаємопов'язаних процесів формування нації, утвердження держави та становлення демократичних інститутів у географічній Європі та глобальному світі за умов сучасних постмодерних цивілізаційно-тектонічних зрушень та соціокультурної ціннісної динаміки. Він виділяє чотиривимірну трансформацію українського суспільства: від тоталітаризму до демократії, від планово-розподільної економіки до вільної ринкової, від колоніального стану до справжньої незалежної держави, від домодерного етнічного субстрату до модерної громадянської нації. Зовнішній глобалізаційний контекст розвитку можна розглядати як актуальний п'ятий вимір української трансформації, що підтверджується залученням новітніх інформаційних, комунікаційних технологій, глобальним резонансом, активним залученням провідних гравців світової політичної сцени та глобального громадянського суспільства.

Ми дійшли висновку, що процес переходу змінив риторику влади в Україні, стабільність змінилася на проведення реформ, започатковано багато ініціатив з реформування структури органів управління, змінилося ставлення до ЗМІ. Громадянське суспільство і політична культура почали нову фазу розвитку. Зміна перших осіб держави, значного прошарку еліти другого ешелону призвели до встановлення гібридного типу, тобто поєдналися ознаки авторитарного і демократичного врядування. Процес демократизації в Україні набуває різних протилежних значень, їх інтерпретація залежить від політичних, ідеологічних та світоглядних позицій конкретного політичного суб'єкта. Рух до консолідованої демократії залежатиме від здатності політичних еліт конструктивно співпрацювати щодо діяльності уряду стосовно впровадження політичних реформ, міри співпраці України з євроатлантичними і азійськими структурами, розвитку громадянського суспільства і стану демократії у сусідніх країнах. Це може становити перспективи наших подальших досліджень.

1. Глобальне відродження демократії / за ред. Ларрі Даймонда і Марка Ф. Платнера. – Львів: «Ахілл», 2004. – 278 с. 2. Давимука С. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужельюк, В. Марченко. – Львів: Національна академія наук України, Ін-т регіональних досліджень, 1999. – 168 с. 3. Демократія. Антологія / упор. О. Проценко. – К.: «Смолоскип», 2005. – 407 с. 4. Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 55–67. 5. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах / А. Лейпхарт. – М.: Аспект-пресс, 2001. – 325 с. 6. Мак-Грю Е. Транснаціональна демократія: теорія та перспективи / Е. Мак-Грю. – К.: К.І.С., 2006. – 156 с.